

Introducció

A) PUNT DE PARTIDA

“The volume and the polemical ferocity of work in the historiography of slavery are striking features of contemporary historiography.”(Finley, 1980: 11)

Quin paper tingué el treball esclau en l'economia de la Grècia i Roma clàssiques? Aquesta és una de les qüestions més estudiades i debatudes de la historiografia contemporània, ja que, en funció del paper que se li atribuïska al treball esclau es poden treure conclusions sobre l'estructura social i política de les societats clàssiques, i fins i tot, de la seua evolució històrica. Però la gran atenció que ha rebut aquest tema no s'explica només per la seua rellevància científica, sinó també, perquè aquest debat s'ha trobat estretament lligat al conflicte ideològic de la Guerra Freda (*vid.* Finley, 1980; McKeown, 2007). Això explica el fet que els estudis econòmics sobre l'esclavitud antiga experimentaren una forta davallada a partir de la dècada de 1990, coincidint amb la caiguda del “socialisme real” en l'Europa oriental, i que actualment, el tema haja perdut gran part del caràcter polèmic que havia tingut en el segle passat. A pesar d'això, la polèmica segueix oberta, i la determinació del paper de l'esclavatge en l'economia antiga continua tenint una importància essencial per a l'estudi de les societats grega i romana, i per a la comprensió de determinats problemes històrics (*vid.* Alston, 2011a). Aquest fet es fa especialment present en els estudis actuals de caràcter econòmic, els quals es troben en una situació difícil quan decideixen enfrontar-se a aquest tema degut a que el debat no ha conduït a cap solució clara, i a que l'abundància de publicacions existents dificulten el maneig de la bibliografia.¹

---

¹ Un bon exemple el constitueixen els estudis de l'economia de les vil·les romanes, com es pot observar a Marzano (2007), Roth (2007), Molina Vidal (2008).

El present estudi sorgí, precisament, amb l'objectiu d'aportar un recolzament teòric a la difícil situació a la qual s'han d'enfrontar els estudis de l'economia antiga quan es topen amb el tema del treball esclau.² Però un cop iniciada la recerca, se'ns posà de manifest la necessitat de resoldre una sèrie de problemes historiogràfics de gran amplitud, als quals vam tractar de donar resposta en la tesi doctoral, que porta per títol: *L'esclavitud en l'economia antiga: evolució i fonaments de la historiografia moderna* (Montoya Rubio, 2011). L'objecte de la tesi fou realitzar un estudi dels fonaments teòrics i l'evolució de la historiografia dedicada a l'esclavitud antiga situada entre inicis del segle XV i la dècada de 1960. El període elegit responia al tipus de qüestions que ens vam plantejar a l'inici de la recerca (que expliquem a l'apartat c d'aquesta introducció). Però durant el desenvolupament d'aquesta, se'ns posà de manifest que la historiografia situada entre segles XV al XVIII presentava unes característiques molt diferents a la dels segles XIX i XX, que requerien la utilització d'unes metodologies d'anàlisi i uns referents teòrics molt diferents. Per aquest motiu, la present obra s'ha dedicat exclusivament al període historiogràfic situat entre els segles XV al XVIII i als seus referents teòrics (que es troben en les fonts clàssiques), el qual ha estat reexaminat i aprofundit després de la defensa de la tesi d'acord amb els paràmetres necessaris per a comprendre aquesta època. No obstant, les motivacions que ens han portat a examinar aquest període, i que comentem més avall, es basen en l'anàlisi dels segles XIX i XX realitzat a la tesi.

La principal diferència entre la historiografia de l'edat moderna i aquella de l'època contemporània, és que abans de la Revolució Francesa no existia una ciència historiogràfica tal com la coneixem actualment. En conseqüència, si volem entendre l'evolució de la concepció històrica durant aquest període haurem de submergir-nos en els camps de la filosofia, la teoria jurídica, la teoria política i l'econòmica, que aleshores eren estudiats de forma

---

² L'objectiu de respondre aquesta problemàtica procedeix, en primer terme, de les inquietuds del director de la tesi doctoral, Jaime Molina, el qual ha dedicat diverses publicacions a la interpretació de l'economia romana i al paper de l'esclavatge en aquesta (Molina Vidal, 1997, 2002, 2008).

conjunta.³ A pesar d'aquesta dificultat de partida, l'estudi d'aquest període presenta un gran avantatge, i és que ens permet estudiar amb una elevada precisió quines han estat les fonts i les teories que han anat configurant la concepció historiogràfica contemporània. És a dir, ens ha permès realitzar una vertadera "arqueologia del coneixement", seguint l'expressió de Foucault, la qual cosa resulta de gran interès en un tema tan controvertit com és el del paper de l'esclavatge en l'antiguitat.

Un altre aspecte que cal aclarir és perquè hem utilitzat l'expressió "fonaments discursius" en el títol d'aquest treball. Això és degut a que la metodologia d'anàlisi que hem seguit ha estat la de l'*anàlisi del discurs*, segons la qual, tota producció cultural és portadora d'una sèrie de valors socials, culturals i polítics, a pesar de que aquests no es facen explícits o l'autor no en siga conscient. En aquest àmbit, l'Escola de Cambridge del pensament polític de J. G. A. Pocock i Quentin Skinner ha realitzat una gran contribució, ja que ha mostrat que la majoria d'escrits filosòfics compresos entre els segles XV i XVIII són portadors de discursos polítics que resultaven molt significatius en el seu temps i que en la majoria de casos han caigut en l'oblit. En el present treball, hem pres la metodologia "contextualista" de Pocock i Skinner per a posar de manifest quins eren els discursos polítics i ideològics que operaven en les interpretacions sobre l'esclavitud antiga desenvolupades entre els segles XV i XVIII. Cal tenir en compte que aleshores, el tema de l'esclavitud grega i romana resultava molt més rellevant en termes polítics que altres temes historiogràfics aparentment més pròxims, ja que les institucions de la Grècia i Roma clàssiques gaudien d'un enorme prestigi com a font d'ensenyaments ètics i polítics entre els intel·lectuals d'aquests segles.

B) ELS ESTUDIS PREVIS

La historiografia de l'esclavitud antiga ha estat objecte d'estudi des del mateix moment en què s'inicia el debat sobre el paper de l'esclavatge en l'economia de l'antiguitat amb l'aparició dels articles d'Eduard Meyer: *Die wirtschaftliche Entwicklung des Altertums* (1895) i *Die Sklaverei im Altertum*

---

³ Vid. Momigliano (1950a,b), Vlassopoulos (2007, 2011a).

(1898). En aquests dos articles Meyer planteja, per primera vegada, la idea de que existia una mena de paradigma historiogràfic que tendia a exagerar la importància econòmica de l'esclavitud, i que una anàlisi més acurada de les fonts posava de manifest que aquesta havia tingut una rellevància molt menor.⁴ Aquest tipus de precisions adquiriran una gran importància a partir de la dècada de 1950, coincidint amb l'inici de la Guerra Freda. Les tesis de Meyer seran preses de forma entusiasta per un grup d'investigadors que duran a terme estudis sobre el paper de l'esclavatge en l'economia antiga,⁵ o bé, sobre la mateixa historiografia dedicada a l'esclavitud antiga,⁶ per tal de demostrar que es trobava equivocada la concepció, segons la qual, l'economia grega i romana es basava en el treball dels esclaus. L'objectiu principal d'aquests autors era atacar en la línia de flotació de la historiografia marxista, per a la qual tenia una importància política, a més de científica, el fet de que les seues tesis foren certes. Tal com indicava Alberto Prieto en el pròleg d'una recopilació d'articles sobre el tema: "*atacar al materialismo histórico –en la teoría– es atacar al socialismo – en la política–*" (1978: 9). Per aquest motiu, el bàndol marxista no tardà en defensar-se d'aquests atacs a partir de la creació d'altres estudis historiogràfics, com el que trobem al primer capítol de l'obra de Lencman (1963) o els estudis de Mazza (1977, 1978, 1985). Com es pot observar, els estudis historiogràfics sobre l'esclavitud antiga que aparegueren entre els anys 1950 i 1980 es trobaven fortament mediatitzats per la confrontació ideològica de la Guerra Freda.

A pesar d'això, el debat contribuï a aprofundir els estudis de l'economia antiga, a perfilar la crítica de les fonts, i a que els investigadors foren més crítics amb els propis plantejaments teòrics i metodològics. Això últim resulta especialment important en l'àmbit de la historiografia marxista, en la qual causà un gran impacte l'aparició dels treballs de Vittinghoff (1960) i Backhaus (1974). Aquests pareixien demostrar que la historiografia marxista havia

---

⁴ Una recepció pionera de les tesis de Meyer en Anglaterra i els Estats Units es produeix per part de Zimmern (1909a,b, 1911) i Westermann (1915), respectivament.

⁵ Westermann (1941, 1942, 1943, 1945, 1955), Vogt (1957), Lauffer (1960).

⁶ Starr (1958), Vittinghoff (1960), Vogt (1962, 1965), Backhaus (1974).

exagerat la importància de l'esclavitud en l'antiguitat degut al desenvolupament d'una una interpretació esquemàtica i acrítica dels escrits de Marx i Engels, que ni tan sols havien sigut especialistes en l'antiguitat. D'aquesta manera, Vittinghoff i Backhaus desenvolupaven la idea, ja plantejada anteriorment per Westermann (1955) i Starr (1958), segons la qual, la historiografia marxista estava sobredimensionant la importància de l'esclavitud en les economies de l'antiguitat. Aquestes crítiques portaren a molts marxistes (especialment en l'Europa occidental) a revisar les seues bases teòriques i a rellegir les fonts clàssiques per a elaborar noves teories sobre el paper de l'esclavitud en l'economia antiga.⁷ En aquest procés de revisió teòrica jugà un paper molt important la relectura a la qual foren sotmeses les obres de Marx i Engels entre les dècades de 1960 i 1970, i especialment, el redescobriments d'uns apunts elaborats per Marx entre 1857 i 1858 (les "*Formen die der Kapitalistischen Produktion vorhergehen*"), en els quals apareixia una interpretació molt més complexa del desenvolupament de l'esclavitud en l'antiguitat. Aquesta obra ha contribuït a l'elaboració de noves interpretacions del paper de l'esclavatge en l'economia i la història grega i romana per part de diferents investigadors i escoles marxistes, o bé l'obertura d'aquests a altres interpretacions elaborades des de fora del marxista, com les de Max Weber, K. Polanyi i M. I. Finley. Resulten destacables, en aquest sentit, les aportacions realitzades per part dels investigadors reunits al voltant de l'*Istituto Gramsci* de Roma (vid. Capogrossi *et al.* 1978; Carandini, 1979) i el grup de Besançon (vid. Annequin, Clavel-Lévêque, Favory, 1975).

Per altra banda, en 1980 es produí la publicació del més conegut i influent dels estudis sobre la historiografia de l'esclavitud que s'han realitzat, que és el de Moses I. Finley: *Ancient Slavery and Modern Ideology* (1980). En aquest treball, Finley parteix dels estudis historiogràfics previs de J. Vogt (1962, 1965) per a fer l'estudi més important que s'ha realitzat sobre aquesta temàtica, ja que no només estudia la historiografia dels segles XIX i XX, sinó que retrocedeix fins al segle XVI. L'obra de Finley constitueix, tant pels

---

⁷ Bona part de la historiografia marxista apareguda entre la dècada de 1950 i 1980 (tant en els països socialistes com en els de l'Europa occidental) sorgeix amb l'objectiu de respondre a haches desafiantment historiogràfic.

problemes que es planteja, com pels autors estudiats, el punt de partida del treball que aquí presentem. La tesi central del llibre de Finley és que l'estudi de l'esclavitud s'ha trobat fortament mediatitzat per la ideologia política dels historiadors moderns, i per tant, algunes interpretacions historiogràfiques presenten una forta distorsió respecte a la realitat històrica. L'objectiu principal de les crítiques de Finley és, precisament, la corrent d'historiadors (des dels temps d'Euard Meyer fins a Joseph Vogt) que havien dirigit la crítica a la interpretació "esclavista" de l'antiguitat. Des de seu punt de vista, la motivació d'aquests autors per reduir la importància de l'esclavatge en l'economia antiga es basava en una tendència a voler salvar una imatge idealitzada de l'antiguitat, fortament arrelada en una corrent conservadora de les universitats alemanyes (1980: 38-39, 45, 59). Segons Finley, el gran interès d'aquesta corrent d'historiadors (majoritàriament vinculats a l'Acadèmia de Magúncia) en atacar les postures marxistes ja parlava, per si mateix, de les seues motivacions ideològiques.⁸ Per la mateixa regla de tres, es fa evident que el mateix Finley no era independent a les disputes ideològiques del segle XX.

El treball de Finley obtingué una ràpida acceptació en el món acadèmic, i de fet, s'ha convertit en una mena de paradigma interpretatiu en el tema de l'esclavitud antiga, especialment en l'àmbit anglosaxó. Això és degut, tant a la importància de la seua recerca (en la qual mostra un gran coneixement de teories i escoles històriques d'èpoques diferents), com pel gran prestigi del qual gaudia, i finalment, perquè la seua obra aparegué publicada en una època en què el debat sobre l'esclavitud antiga estava començant a perdre força. També ha contribuït el caràcter divulgatiu i l'èxit d'edició de la seua obra, fàcil d'accedir per a qualsevol investigador que necessite una aproximació ràpida al debat sobre l'esclavitud antiga, o sobre les bases teòriques d'aquest. Però si ens aproximem al seu estudi amb l'objectiu de trobar respostes concretes sobre els motius pels quals la recerca i els debats sobre l'esclavitud antiga s'han desenvolupat de la forma en què ho ha fet, trobarem més qüestions que respostes. Des del nostre punt de vista, això no constitueix un element negatiu, sinó precisament, una de les aportacions més valuoses de l'obra de

---

⁸ Una resposta recent a aquesta crítica realitzada per Finley la trobem en Deissler (2010).

Finley, ja que posa les bases per al desenvolupament de noves recerques, com la present.

C) L'ORIGEN DEL PROBLEMA: MARX I ENGELS?

Els termes en què s'han desenvolupat els estudis abans mencionats ens posen de manifest que el marxisme ha jugat un paper essencial en el desenvolupament de la recerca sobre l'esclavitud antiga. De fet, la corrent marxista ha estat considerada, habitualment, com la iniciadora, tant de l'interès per l'esclavitud, com de la idea de que les economies de l'antiguitat es fonamentaren en el treball dels esclaus. Per aquest motiu, la nostra recerca es dirigí, en primer lloc, a estudiar de quina forma havien tractat aquest tema Marx i Engels. Però els vam examinar, se'ns posà de manifest que els fundadors del marxisme *no havien realitzat cap esforç per justificar* perquè consideraven que l'economia antiga es basava en el treball dels esclaus, i que aquest fet havia determinat el caràcter i la història de les societats de l'antiguitat. Aquest fet es pot observar de forma clara en una de les primeres obres de Marx i Engels, com és la *Ideologia Alemanya* (1845-46). En aquesta, l'esclavitud juga un paper essencial en la dinàmica històrica, però els pares del marxisme no dediquen cap atenció especial a explicar els seus orígens, o en quines fonts es basen per establir aquesta idea. Aquesta és simplement considerada un fet evident. Curiosament, Marx i Engels comencen a desenvolupar algunes recerques i reflexions sobre l'origen de l'esclavitud en una època més tardana (les *Formen* foren escrites per Marx entre 1857 i 1858, i *L'origen de la família* fou publicada en 1884). La motivació d'ambdós treballs no era respondre a crítiques de la interpretació defensada en *L'origen de la família*, sinó perquè l'aparició d'algunes obres històriques i antropològiques contemporànies els suscitarren l'interès per explicar quins eren els orígens històrics de la desigualtat social (Montoya Rubio, 2011: 583-638).

A partir d'aquí, cobrava un nou sentit per a aquesta recerca el fet que Finley (1980) indique que abans de Marx i Engels ja havia existit un interès pels aspectes econòmics i socials de l'antiguitat, i que això s'havia manifestat principalment en l'obra d'un historiador alemany de finals del segle XVIII

anomenat Johannes Friedrich Reitemeier (1789).⁹ En un sentit similar, Biezunska-Malowist ja havia exposat anteriorment que en el segle XVIII l'esclavatge: “*commence à devenir un thème discuté à une échelle plus large. À côté des arguments d'ordre moral ou religieux en faveur des esclaves apparaissent maintenant aussi des considerations sur la nocivité de l'esclavage dans la vie sociale et économique.*” (1968: 162). Així doncs, els orígens de la recerca contemporània sobre l'esclavitud antiga no es trobaven en les obres de Marx i Engels, sinó en el segle XVIII.

Però segons Finley, el mèrit de Reitemeier no residia només en el fet de mostrar un “interès” per l'esclavitud i els seus efectes negatius sobre les societats (elements que ja es trobaven presents en molts contemporanis seus), sinó en què s'havia avançat al mateix Marx en la construcció d'una interpretació de caràcter estructuralista i evolucionista de l'antiguitat en la qual l'esclavatge jugava un paper fonamental:

“What matters is, first, that he anticipated by half a century the Rodbertus-Bücher concept of the 'household-economy' of classical antiquity, and that he anticipated Marx and Weber in assigning a central role to slavery in shaping the *evolution* of ancient society; second, that he seems to have had no influence whatever on subsequent inquiries into the subject. Nothing like this monograph appeared before; nothing like it was to appear again until the end of the nineteenth century.” (1980: 38).

Aquesta afirmació s'oposa, tant a la confiança dels marxistes en l'originalitat de les obres de Marx i Engels pel que fa a la interpretació històrica de l'esclavitud, com en l'afirmació d'estudis, com els de Vittinghoff (1960) i Backhaus (1974), de que els fundadors del marxisme hagueren creat una visió exagerada del paper de l'esclavatge en les economies de l'antiguitat. Però el problema de Reitemeier és que no tingué pràcticament cap tipus d'influència entre els investigadors que el seguiren (Finley, 1980: 38). Segons Finley, aquesta corrent interpretativa reapareix posteriorment entre alguns economistes de mitjan segle XIX, com Wilhelm Roscher i Karl Marx, tot i que l'esclavitud antiga atragué escassament l'atenció d'aquests autors (1980: 40-41).

---

⁹ Les referències de les fonts objecte d'aquest treball publicades abans del 1900 es troben en la secció de *Fontes Modernes* de la bibliografia final, mentre que els títols publicats després d'aquesta data es troben en la secció que porta per títol *Bibliografia General*.

Caldria esperar fins a finals del segle XIX i principis del XX, per assistir al naixement d'una autèntica de recerca sobre el paper de l'esclavatge en l'economia antiga de la mà d'autors com, Karl Bücher (1893), Max Weber (1896, 1909) i Ettore Ciccotti (1899) (Finley, 1980: 42-43). Cal tenir en compte que dels tres autors, únicament Ciccotti era marxista, i que de fet, el debat esclatà com a conseqüència de l'aparició dels treballs de Bücher i Weber (*vid.* Meyer, 1895, 1898), els quals compartien una visió molt similar amb Marx, però partien de plantejaments ideològics diferents (sobre tot, en el cas de Weber). En conseqüència, Finley situa aquí l'inici del debat sobre el paper de l'esclavatge en l'economia antiga, i no en l'aparició de les obres de Marx, o en la configuració d'una historiografia pròpiament marxista.

Però el que més ens interessa destacar de la interpretació que fa Finley del problema és que uneix en una mateixa corrent interpretativa a autors tan diferents com Reitemeier, Roscher, Marx, Bücher, Weber i Ciccotti. Què era el que unia a tots aquests autors? Segons Finley, el denominador comú que presenten tots ells és que compartien una concepció evolucionista de la història que dividien per etapes que es definien segons una sèrie de factors de l'organització econòmica (propietat, producció i distribució), i afegeix: "*Such a concept of history inevitably places greater stress on, and assigns a more complex role to, slavery within the context of ancient society than hitherto*" (1980: 39-40). Finley no arriba a explicar de quina manera s'originà i es difongué aquesta perspectiva, però sí que menciona el fet que alguns escrits de David Hume es trobaven en la base de les interpretacions del paper de l'esclavatge en l'economia antiga de Reitemeier (1789) i de Wilhelm Roscher (1849).

Així doncs, Finley ens dona una sèrie de pistes sobre l'existència d'una corrent historiogràfica que coincideix fortament amb la interpretació marxista, però que ell ubica en un context molt més ampli. D'aquesta manera, Finley posa sobre la taula un panorama que es presenta summament interessant, i sobre el qual només aporta les primeres llums. Sabem que existeix un substrat comú que uneix a estudiosos tan diferents com Reitemeier, Marx i Weber, però al mateix temps, tenim molt poques notícies sobre l'origen d'aquest substrat, i la forma en què es va produir la seua

transmissió d'uns autors a altres, fins arribar a la historiografia actual. Per altre costat, Finley no arriba a fixar la seua atenció en l'aspecte abans comentat, i que ens pareix essencial: el fet que Marx i Engels adoptaren la interpretació "esclavista" de l'antiguitat com un element evident, que no calia justificar ni explicar (al contrari del que ocorre actualment). La cronologia de redacció de l'*Ideologia Alemanya* (1845-46) és molt anterior als escrits de Bücher i Weber, la qual cosa significa que aquests últims no són els inventors d'aquesta interpretació, sinó que Marx i Engels havien de partir d'altres fonts. La voluntat de donar resposta a aquests enigmes ha estat un dels principals motors d'aquesta recerca.

Un altre treball que ha tingut un gran impacte historiogràfic ha estat el d'Ellen Meiksins Wood, *Peasant, Citizen and Slave. The foundations of Athenian Democracy* (1988). Però a la inversa que Finley, la seua proposta ha creat més reaccions que adhesions. En aquest treball, Wood planteja la idea de que la interpretació "esclavista" de l'Atenes clàssica hauria estat la creació d'una sèrie d'historiadors de finals del segle XVIII i la primera meitat del XIX (com William Mitford) destinada a desacreditar la democràcia. Aquí Wood planteja un origen ben diferent del "paradigma esclavista" al que ens aporta Finley, al mateix temps que ens comença a aportar algunes pistes sobre què havia passat durant el període que separa els treballs de Reitemeier (1789) i Ciccotti (1899). Però al mateix temps, el treball de Wood no ens permet explicar el caràcter del treball de Reitemeier (1789), en el qual no hi ha tant un objectiu de destruir la imatge de la democràcia, com de tractar d'entendre l'origen de l'esclavitud i altres formes de dependència, a partir d'una lectura estructuralista i materialista de l'antiguitat clàssica. De fet, Wood dedueix que l'obra de Marx s'hauria trobat influïda per la difusió de la interpretació esclavista de l'Atenes clàssica realitzada per Mitford i altres historiadors antidemocràtics de l'època de les revolucions liberals. Però això no ens permet explicar quines són les connexions entre les obres de Hume, Reitemeier i Marx, que semblen deduir-se de l'obra de Finley (1980).

Altres dues aproximacions que ens han precedit, són els treballs de Silvia Riccardi (1997) i Johannes Deissler (2000) sobre les obres de Ciccotti i Reitemeier respectivament. Ambdós treballs han sorgit, en bona mesura, amb

l'objectiu de donar resposta a alguns dels interrogants oberts arran de l'obra de Finley. Riccardi ha realitzat una nova aportació en la línia d'aprofundir en l'origen *no marxista* de l'interès per l'esclavitud antiga. Segons ella, l'interès de Ciccotti pel tema no es pot explicar només per la seua filiació al marxisme, sinó sobre tot, per la importància que havien tingut els estudis jurídics sobre la *servitus* romana en Nàpols durant la segona meitat del segle XIX, que és on l'historiador italià rebé la seua formació com a jurista. En una línia similar, el treball de Deissler ens parla de la importància de les tradicions d'estudis jurídica i antiquària en l'estudi de l'esclavatge que precediren a Reitemeier, i al mateix temps, de la gran influència que causaren en aquest els treballs dels filòsofs escocesos, David Hume (1752) i John Millar (1779).

Aquests dos estudis han contribuït a assentar la idea de que l'origen de l'estudi de l'esclavitud antiga presenta unes arrels molt més profundes del que tendiren a considerar molts investigadors durant les dècades centrals del segle XX. Ambdós treballs han iniciat l'exploració del fecund camp dels estudis jurídics de l'edat moderna i l'inici de la contemporània, posant de manifest que molts dels plantejaments del "paradigma esclavista" que desenvoluparan Marx i Engels es trobaven ja presents en aquesta línia d'estudis, fins i tot abans de Reitemeier, com destaca Deissler (2000). La constatació d'aquest fet és el que ens ha portat a dedicar una atenció especial a l'estudi del segle XVIII, que es quan pareix trobar-se realment l'origen de la interpretació esclavista de l'antiguitat, tot i que aquesta no adquirís el caràcter de "paradigma historiogràfic" fins al segle XIX. Així doncs, les preguntes que tracta de resoldre el present treball són les següents: Perquè sorgeix un interès per l'esclavitud antiga entre finals del segle XVIII i principis del XIX? D'on procedeix la interpretació "esclavista" de l'antiguitat? Procedeix de la ideologia antidemocràtica de determinats historiadors com defensa Wood, o presenta altres orígens? En aquest treball hem procurat aportar una resposta a aquestes qüestions partint d'una metodologia d'anàlisi diferent a la positivista, que és la que han emprat la majoria dels estudis anteriorment mencionats.

D) LA METODOLOGIA: KUHN, FOUCAULT I POCOCK

Considerem que en un tema tan polèmic i polititzat com el de l'esclavitud antiga resulta inadequat estudiar l'evolució de la historiografia des del plantejament de l'empirisme lògic i progressista (també conegut com "positivista"), segons el qual, les interpretacions més correctes i perfeccionades han anat substituint contínuament les més antigues i incompletes.¹⁰ Finley (1980) ja aporta una primera crítica a aquest plantejament, ja que en la seua obra indica diversos cops que la ideologia política podia portar a desestimar una teoria (per molt innovadora que fos o ben documentada que estigués) si aquesta no s'acomodava a la visió de l'antiguitat que es volia defensar. Això explica, segons Finley, que la gran aportació de Reitemeier a l'estudi de l'esclavitud antiga caigués en l'oblit poc després de la seua aparició. No obstant això, en l'estudi de Finley la concepció positivista del desenvolupament científic renaix constantment, de manera que hom arriba a la conclusió que l'evolució de la historiografia és una lluita constant entre els intents d'alguns historiadors per fer desenvolupar la ciència (seria el cas de Reitemeier, Max Weber i ell mateix), front a altres que tracten d'obstaculitzar el seu avanç per motius ideològics. Si ens fixem bé, aquesta és la mateixa perspectiva que trobem en estudis com els de J. Vogt i W. Backhaus, en els quals el desenvolupament de la ciència únicament es troba frenat per les concepcions dogmàtiques i esquemàtiques d'alguns marxistes. Aquest fet explica, des del nostre punt de vista, perquè molts d'aquests estudis historiogràfics previs no han permès que el debat sobre l'esclavitud antiga arribés a un punt de cert consens.

En aquest treball, en canvi, no hem volgut fer un estudi del desenvolupament de la historiografia des del punt de vista de les contínues aportacions successives. Això no és perquè no considerem que existeix un progrés real de la historiografia a nivell empíric i lògic. Estem convençuts que aquest existeix i té una gran importància. Però també considerem que existeixen una sèrie de factors que influeixen de forma decisiva en la producció historiogràfica, i que no tenen res a veure amb l'aportació de noves

---

¹⁰ En el capítol següent definim amb més detall aquests conceptes filosòfics.

dades empíriques o de teories interpretatives més adequades que les elaborades anteriorment. Uns factors que actuen en l'àmbit de la ideologia política dels historiadors i en els seus interessos personals (com els que indica Finley en alguns casos), però no només. En aquesta recerca hem fet un extens ús de les teories epistemològiques de Thomas Kuhn, Michel Foucault i J. G. A. Pocock, els quals han destacat, des de diferents àmbits, que les mateixes estructures lingüístiques que fan possible l'activitat científica condicionen l'evolució del coneixement. És a dir, l'aparell conceptual i teòric que ens permet plantejar problemes i trobar solucions a aquests, també ens condiciona per a que els nostres resultats s'orienten en una determinada direcció, i no altra.

Això significa que adoptem bona part de la crítica de la filosofia postmoderna (o postestructuralista) a la suposada objectivitat i infal·libilitat generalment atribuïdes a la ciència fins a la dècada de 1960, i que encara es mantenen ben vives en moltes disciplines. Ara bé, això no ens ha portat a arribar a les postures relativistes extremes de Hayden White, o les que trobem en el recent estudi historiogràfic del nostre tema realitzat per McKeown (2010). El qüestionament de la noció de *veritat* que ha caracteritzat la ciència moderna no ha de portar *necessàriament* a la negació de la possibilitat de conèixer la realitat, sinó que també pot servir per a defensar que *sí podem conèixer aquesta realitat* des de l'assumpció de que el nostre coneixement d'aquesta sempre es trobarà limitat per certes barreres intel·lectuals i ideològiques. Això significa acceptar que vivim en un món complex i que les nostres capacitats intel·lectuals només el poden percebre fins a cert punt, amb la qual cosa aconseguirem (des del nostre punt de vista) lectures molt més pròximes a la realitat històrica, i per tant, més científiques. Pel contrari, la "fe" excessiva en la capacitat de la ciència per a conèixer la veritat ha conduït sovint a lectures esquemàtiques del passat, i com a conseqüència, a realitzar importants errors d'avaluació històrica (*Vid.* Finley, 1975, McKeown, 2007).

L'objectiu últim del nostre treball és conèixer millor tots els factors que han influït en la construcció de les diferents teories sobre l'esclavitud antiga, per a així poder construir noves interpretacions més sòlides i adequades per a descriure la realitat històrica. El nostre referent en aquest sentit són autors

com Marc Bloch i Max Weber, que, a pesar de la seua atenció a la dificultat de les ciències socials per construir un coneixement infal·lible de la realitat històrica, no renunciaren mai a tractar de comprendre-la. El resultat de Max Weber en l'àmbit de l'antiguitat, fou l'elaboració d'un dels estudis més minuciosos i profunds de la complexitat social i econòmica d'aquest període històric (*vid.* Weber, 1909).

La forma en què hem adoptat els plantejaments metodològics mencionats en aquest estudi es pot dividir en els següents quatre àmbits principals:

1. L'existència de determinats "paradigmes" historiogràfics que encaixen amb la definició de Kuhn (1962) dels "paradigmes científics".
2. El caràcter socialment determinat de tota producció de coneixement, d'acord amb la "sociologia del coneixement" desenvolupada per Karl Mannheim.
3. El caràcter "discursiu" de la majoria d'interpretacions historiogràfiques, d'acord amb la "teoria del discurs" de Michel Foucault.
4. La necessitat de realitzar "l'anàlisi contextualista" desenvolupat per Q. Skinner i J. G. A. Pocock per a entendre l'autèntic significat de les obres elaborades en èpoques històriques diferents a la nostra.

La utilització de l'anàlisi discursiu ha afectat de forma important en la selecció d'autors estudiats i en l'anàlisi de les seues obres. Front a altres estudis historiogràfics previs, aquí no hem fixat tant l'atenció en l'evolució dels primers estudis d'aspectes particulars de l'esclavitud grega o romana, sinó que ens ha interessat més examinar de quina forma ha anat evolucionant la visió general d'aquesta institució entre el conjunt de la intel·lectualitat europea. La selecció d'autors estudiats en aquest treball s'ha basat en tres factors principals. En primer lloc, la seua representativitat de la visió de l'esclavitud antiga en un determinat moment (és el cas de Palmieri, Herrera o More). En segon lloc, quan es tracta d'un autor que inicia una interpretació pionera de l'esclavitud antiga, especialment, si aquesta donarà lloc a un nou paradigma historiogràfic (és el cas de D. Defoe i Hume). I en tercer i últim lloc, per la seua influència sobre la historiografia posterior (és el cas de Montesquieu, i

sobre tot, d'A. Smith). Al mateix temps, també hem atorgat una atenció especial a la forma en què aquests autors estructuraren els seus textos com a “discursos”, és a dir, com a obres que buscaven influir al lector sobre determinades qüestions que aleshores es trobaven sota debat. Per a conèixer quins eren els aspectes debatuts, i d'aquesta forma, comprendre les motivacions d'aquests escrits, ens ha calgut estudiar el context històric i intel·lectual de cada moment, d'acord amb la metodologia contextualista de Pocock i Skinner.

En l'àmbit de la història antiga alguns investigadors ja han començat a aplicar aquesta perspectiva d'estudi produint resultats molt interessants. És el cas de K. Vlassopoulos (2007), que ha constituït un dels nostres guies principals en l'àmbit metodològic, i de Giuseppe Cambiano (1974-2007). El treball d'aquest últim, unit al de Pocock, ens ha sigut de gran ajuda per a estudiar els orígens discursius de l'interès econòmic i social per l'esclavitud antiga durant l'edat moderna.

E) L'ESTRUCTURA DEL TREBALL

Un cop aclarits els plantejaments metodològics (que expliquem en major detall en el capítol 1.1) es podrà entendre millor la lògica que ha guiat la aquesta recerca. Abans hem indicat que, degut a la importància que ha tingut l'obra de Marx i Engels en el debat sobre l'esclavitud antiga, vam dirigir la nostra atenció, en primer lloc, a les seues obres. Però quan les vam examinar, se'ns va posar de manifest que Marx i Engels *no realitzaren cap esforç per justificar* perquè consideraven que l'economia antiga es basava en el treball dels esclaus. Però la sorpresa fou encara major quan descobrírem que altres contemporanis, com Henri Wallon (1847), Theodor Mommsen (1854-1855) i Paul Allard (1876), també consideraven que l'esclavitud havia tingut un paper determinant per a l'economia i la història antigues, i que tampoc ells realitzaren cap esforç per defensar aquesta interpretació. D'aquesta manera, quedava invalidada la tesi defensada per autors com Vittinghoff (1960) i Backhaus (1974), segons la qual, el “paradigma esclavista” hauria estat una creació de la historiografia marxista.

Per altra banda, aquest últim descobriment evidenciava una altra qüestió d'importància. Segons Finley, la significació econòmica de l'esclavitud només hauria estat destacada per aquells autors que s'interessaren per l'anàlisi socioeconòmica i estructural de l'antiguitat, mentre que hauria estat ignorada per aquells estudis de caràcter més erudit o "antiquari", en els quals l'element interpretatiu es trobava pràcticament absent. Destaquem això perquè autors com William Blair (1833), Henri Wallon (1847) i Paul Allard (1876) es caracteritzen pel caràcter marcadament "antiquari" de les seues obres (i com a tals, són classificades per Finley), però no per això deixen de destacar les importants conseqüències que havia tingut la utilització dels esclaus per a l'economia, la societat i la història de les societats de l'antiguitat. Així doncs, la interpretació de Finley resultava inadequada per a comprendre els orígens d'aquesta concepció, i per tant, calia buscar-los en un altre lloc.

Finalment, teníem la interpretació de Wood sobre la configuració de la interpretació esclavista de l'antiguitat per part de la historiografia antidemocràtica de finals del segle XVIII i principis del XIX, però com ja hem indicat abans, això no ens permetia entendre el significat de l'obra de Reitemeier, i sobre tot, les seues fortes connexions amb els treballs de Hume i altres autors de la Il·lustració escocesa. Tots ells eren il·lustrats que havien publicat les seues obres abans de que esclatés la Revolució Francesa, i per tant, no se'ls podia classificar com a antidemocràtics, o almenys no de la manera en què actualment s'entén aquest concepte. En tot cas, el llibre de Wood deixava en peu la possibilitat de que s'hagués configurat un paradigma historiogràfic esclavista, probablement, en algun moment situat entre els segles XVIII o XIX. Per altra banda, també calia contemplar la possibilitat de que la suposició de que existien motivacions ideològiques en la configuració de tal paradigma resultés injustificada, i que en realitat, es tracte de la deducció lògica que es desprèn de la lectura de les fonts gregues i romanes.

El propòsit de respondre a aquestes qüestions de partida és el que ens portà a examinar, en primer lloc, la posició que ocupava l'esclavatge en les fonts clàssiques, i a prestar una especial atenció a aquelles fonts que havien tingut una major influència entre els autors moderns. Per altra banda, també ens interessava comprovar si realment havia existit aquest hipotètic

“paradigma”, d’acord amb la interpretació de Meyer (1895, 1898), Starr (1958) i Wood (1988), i si era així, localitzar quin era el context històric, teòric i ideològic en el qual s’havia configurat. L’objectiu de respondre a aquesta segona qüestió és el que ens portà a examinar la historiografia del segle XVIII, però aleshores, ens vàrem adonar que els autors d’aquesta època ja compartien una sèrie d’idees que es trobaven presents entre els segles XV i XVII. I un cop ens dirigirem als a aquest període, comprovarem que també els humanistes d’aquesta època ja disposaven d’un conjunt d’idees compartides sobre el paper de l’esclavatge en l’economia i la societat clàssiques. Això semblava portar-nos a la conclusió de que la interpretació “esclavista” del món antic no havia estat una creació moderna, sinó que es tractava de la deducció lògica de les fonts clàssiques.

Aleshores, ens vam plantejar la necessitat de realitzar una nova lectura de les fonts clàssiques sobre l’esclavitud. Ara bé, front a estudis anteriors, el nostre objectiu en aquest àmbit no ha estat el d’investigar el pes real de l’esclavitud en aquestes societats, sinó el d’estudiar la visió que han transmès les fonts clàssiques sobre aquesta qüestió, i com ha estat interpretada en època moderna. Hem considerat que si iniciàvem una nova recerca sobre la importància “real” de l’esclavitud en l’antiguitat, estaríem tornant a repetir un tipus d’anàlisi que ja s’havia realitzat en múltiples ocasions sense aportar cap solució definitiva (aquest tipus d’estudis constitueixen, de fet, el nucli del debat sobre l’esclavitud antiga durant el s. XX). Pel contrari, un estudi de la visió de l’esclavatge transmesa per les fonts clàssiques podia ajudar a comprendre, en bona mesura, com es configurà la concepció historiogràfica moderna.

Les primeres conclusions que vam extreure de l’estudi de la imatge de l’esclavatge per les fonts clàssiques són els principis següents, que considerem que seran compartits per qualsevol estudiós de l’esclavitud antiga:

1. Els esclaus tenen una àmplia representació en la major part de la literatura clàssica, des de les tragèdies als discursos dels oradors, passant per la historiografia i la teoria política, la qual cosa indica, clarament, que la seua presència en les societats grega i romana devia ser important.

2. El treball esclau apareix clarament representat en les principals fonts clàssiques dedicades a l'agricultura: Xenofont, Pseudo-aristòtil, els agrònoms llatins, Plini el Vell, etc.
3. Al costat dels esclaus, en totes aquestes fonts apareixen també diverses referències a treballadors de condició lliure, o semi-lliure, però en una posició secundària, des del punt de vista dels autors d'aquests tractats (per exemple: Varró, *Rust.* 1.17.2).
4. Les fonts jurídiques, tant gregues (que coneixem de forma indirecta) com romanes (*Corpus Iuris Civilis*), estableixen divisions duals de la societat, entre "lliures" i no "lliures" (per exemple: *Dig.* 1.5.3-4).

Els quatre aspectes que acabem de nomenar ens van portar a la conclusió, en primer terme, que la deducció lògica que es podia extreure de les fonts, és que les societats grega i romana es dividien entre "lliures" i "esclaus", i que aquests últims jugaven un paper fonamental en les activitats productives. Però abans de seguir endavant amb aquesta interpretació del problema, es feia necessari tenir en compte un aspecte important. Els treballs de M. I. Finley (1959, 1960, 1964, 1965) i Vidal-Naquet (1965, 1968, 1973), ens posaven sobre avís de les importants diferències semàntiques que existeixen, entre la terminologia que utilitzaven els antics per a referir-se als esclaus (però també, a altres formes de dependència), i la moderna, que es refereix únicament a l'esclavitud-mercaderia (*chattel-slavery*). La constatació d'aquest fet ens demostrà la necessitat de tornar a examinar les fonts clàssiques, i ens portà a la qüestió de perquè s'havia produït aquesta diferenciació entre la terminologia antiga i la moderna. El propòsit de resoldre aquestes qüestions, i d'aclarir un panorama particularment complex (el del concepte d'esclavitud), ens ha portat a realitzar un estudi dels camps semàntics de la terminologia antiga referida als esclaus, i a com ha evolucionat aquesta terminologia al llarg de l'edat mitjana i l'època moderna. Hem considerat necessari fer aquest treball per a comprendre adequadament què és el que, tant els autors antics com els moderns, han interpretat per esclavitud a partir dels seus paràmetres conceptuals. Curiosament, en més d'una ocasió ens hem trobat que els autors situats entre els segles XV i XVIII compregueren millor què és el que volien dir els autors

clàssics quan parlaven de l'esclavatge, del que ho han fet molts historiadors del segle XIX i XX (en els quals es predomina una concepció del treball, la llibertat i l'esclavatge molt diferent a la dels seus predecessors antics i moderns). El **bloc I** de la nostra recerca (capítols 1.1. i 1.2.) està dedicat a estudiar aquesta qüestió, que hem distribuït en tres capítols diferents:

1. El concepte modern d'esclavitud. Aquí estudiem l'origen del concepte actual d'esclavitud, i posem de manifest que aquest és molt més modern del que molts tendeixen a pensar.
2. L'esclavatge en la terminologia grega i romana. En aquest capítol explorem els significats de la terminologia grega i romana que actualment es tendeix a traduir per "esclavitud".
3. La divisió de la terminologia de la dependència durant l'edat mitjana. En aquesta època apareix el concepte actual "d'esclau", que serveix per a referir-se a la forma de dependència més extrema des del punt de vista jurídic (l'esclavitud) de forma diferent a altres formes de dependència.

A banda d'aquestes qüestions terminològiques, un altre àmbit en el qual s'ha desenvolupat la nostra recerca sobre les fonts clàssiques ha estat l'estudi dels discursos transmesos per aquestes, al qual està dedicat el **bloc II** (caps. 2.1.-2.3). En els inicis del Renaixement no existia cap forma de coneixement més enllà de la teologia, i per aquest motiu, els humanistes van buscar en els autors clàssics aquells referents teòrics que els faltaven per tal de pensar la política i la ciència del món en què vivien. Les fonts clàssiques aportaven, d'aquesta manera, un marc teòric i conceptual sobre el qual reflexionar sobre els problemes de l'època moderna. Però no només això. Les fonts clàssiques també es convertiren en les transmissores de models ètics i polítics, d'exemples històrics rellevants per a l'època moderna, i fins i tot, de codis jurídics útils per a aplicar als estats moderns. Els estudis de Q. Skinner (1978a,b), J. G. A. Pocock (1975, 1981) i G. Cambiano (1974, 1982, 2000), ens posen de manifest que aquests models lingüístics, no només constituïen una eina en mà dels escriptors humanistes, sinó que també acabaren determinant l'evolució dels estudis de

política, filosofia i història d'aquesta època, tant a nivell de conceptes, com d'objectius i de problemes estudiats.

La constatació d'aquest fet ha tingut una gran repercussió sobre els resultats de la nostra recerca. Abans de conèixer els estudis de Skinner, Pocock i Cambiano, se'ns feia evident que els autors situats entre els segles XV i XVIII operaven dins uns marcs teòrics i conceptuals diferents als de la historiografia contemporània, a partir dels quals eren capaços de construir reflexions de gran complexitat sobre l'esclavitud antiga i moderna. Unes reflexions que, a pesar del seu valor historiogràfic, foren sovint ignorades per altres autors coetanis. Des de la perspectiva de l'empirisme lògic això resultava inexplicable: si un autor com Bodin avançà algunes de les bases de la interpretació actual del paper de l'esclavatge en l'antiguitat, com és possible que les seues aportacions en aquest àmbit no foren tingudes en compte pràcticament per cap contemporani? La resposta a aquesta qüestió la trobem quan substituïm l'anàlisi empíric del desenvolupament del coneixement, pel de tipus social i discursiu. Són els interessos socials de cada època, i la forma en què aquests s'imbriquen en les eines lingüístiques i discursives de cada època, el que farà que es desenvolupe en major o menor mesura l'interès per un tema. Des d'aquesta perspectiva, resulta de gran interès la demostració de H. Baron (1966) i Pocock (1975) de que bona part de la teoria política moderna es construí a partir dels plantejaments, no només conceptuals i teòrics, sinó també discursius, dels autors clàssics. Partint d'aquests principis, emprenguérem l'estudi del procés de recuperació de les fonts clàssiques i la seua recepció entre els autors moderns, descobrint que l'edició de cada autor clàssic repercutí immediatament en l'evolució de les reflexions polítiques i històriques dels autors moderns. Això ens ha permès comprovar que determinats autors moderns es començaren a interessar per l'esclavitud antiga a partir de la lectura d'autors com Aristòtil i Plató, els quals ja elaboraren reflexions de certa entitat sobre el problema de la *δουλεία*. L'interès dels autors moderns per trobar materials que pogueren utilitzar per a debatre sobre els problemes polítics del seu temps fou el que els portà a estudiar obres com la *Política* d'Aristòtil, i a conèixer les reflexions d'aquest autor sobre l'esclavitud. Un fenomen similar es produí quan els estudis jurídics es dirigiren a la

legislació romana com a model a seguir, i descobriren que existia una àmplia gamma de disposicions referents a la *servitus*. Tal com hem pogut comprovar, aquest fou el motor dels primers estudis sobre l'esclavitud antiga, de la mateixa manera que les reflexions d'Aristòtil acabaren portant a que els autors moderns es fixaren en la vessant econòmica de l'esclavitud.

A partir d'aquesta idea, tornàrem a les fonts clàssiques per a examinar amb més atenció aquelles que havien tingut una major responsabilitat en l'aparició de reflexions modernes sobre l'esclavitud antiga. La conclusió a la qual ens portà aquesta anàlisi és que bona part de les primeres reflexions sobre l'esclavitud aparegueren perquè en el pensament clàssic ja s'havien originat discursos de rellevància ètica o política en els quals l'esclavatge ocupava un paper important. En aquest àmbit de la recerca hem recuperat les tesis elaborades per Neal Wood i Ellen M. Wood (1978) sobre les intencionalitats polítiques i socials de les obres dels filòsofs socràtics, però hem augmentat el nombre d'autors analitzat per tal de contrastar les crítiques que s'han fet a aquests investigadors (capítol 2.2). Per altra banda, hem seguit aquesta tesi desenvolupada pel matrimoni Wood i l'hem estès a l'àmbit dels discursos metahistòrics, que segons defensem, van ser elaborats en l'antiguitat per autors com Posidoni i reproduïts pels humanistes de l'època moderna (capítol 2.3). En aquest àmbit ens han resultat especialment útils els estudis de S. Mazzarino (1965, 1966a,b) i L. Canfora (1982b) sobre l'origen i la transmissió de determinats discursos en el pensament hel·lenístic i romà.

Un cop estudiada l'estructuració d'aquests discursos per part de les pròpies fonts clàssiques ens hem dirigit als períodes renaixentista i barroc en el **bloc III** (caps. 3.1.-3.4). L'estudi de la historiografia moderna s'inicia en els mateixos inicis del moviment humanista en la Itàlia del segle XV. Aquí hem dedicat una especial atenció a la interpretació política que van fer una sèrie d'autors florentins dels conceptes ciceronians de virtut i república (seguint a Baron, 1966), i que tindrà una importància central en la configuració del pensament polític modern, com ha destacat Pocock (1975). La rellevància que adquirí el pensament clàssic en aquest context va fer que diversos intel·lectuals dedicaren una gran atenció als termes en què els antics havien debatut els problemes polítics, la qual cosa portà a alguns humanistes (com

Palmieri i Cavalcanti) a fixar-se en la importància que tenia l'esclavatge per a aquests. Per altra banda, a partir de la segona meitat del segle XV es comença a configurar també l'estudi humanista de la legislació romana, amb l'objectiu de recuperar el seu significat original, la qual cosa portà al naixement d'una de les corrents més pioneres de recerca sobre l'esclavitud antiga, que és la jurídica. Un fet que, com hem vist més amunt, ja ha estat destacat per Riccardi (1997) i Deissler (2000), i que com hem pogut observar al llarg de la nostra recerca (especialment, a partir de l'obra de Bodin), tindrà una importància essencial en el desenvolupament de la concepció moderna de l'esclavitud antiga.

El **bloc IV** (caps. 4.1-4.4.) està dedicat a l'estudi de la configuració en el segle XVIII d'una nova concepció historiogràfica de l'antiguitat, en la qual, el paper econòmic de l'esclavatge adquireix una gran importància. Es tracta d'un moment en què es produeix una vertadera ruptura o "revolució científica", i que no per casualitat, coincideix amb el naixement de la "modernitat" en l'àmbit del coneixement i la política que R. Koselleck ha anomenat *Sattelzeit*. La constatació d'aquest fet ens ha portat a examinar amb atenció els motius històrics i teòrics que donaren lloc a aquesta nova corrent historiogràfica. Els resultats de la nostra investigació en aquest camp són presentats en els capítols 4.1., 4.2. i 4.3., en els quals també expliquem les característiques principals d'aquesta nova corrent interpretativa. En aquest àmbit també ens ha resultat de gran utilitat les recerques dutes a terme per Pocock i Cambiano, els quals ja havien començat a apuntar que el tema de l'esclavitud antiga començà a ser tractat de forma diferent en el segle XVIII degut a la seua interrelació amb els debats polítics de l'època. Finalment, els capítols 4.4. i 4.5. estan dedicats a descriure la influència d'aquesta corrent en la historiografia del darrer terç del segle XVIII.

F) EL SISTEMA DE CITACIO UTILITZAT

La diversitat de fonts utilitzades, i les particularitats de l'anàlisi realitzat, ens han portat a emprendre un sistema de citació original, en alguns punts, que cal aclarir per a facilitar la seua comprensió. Quant a les fonts antigues, hem prioritzat la traducció dels textos originals en grec i en llatí al

català quan el que ens ha interessat ha sigut analitzar el discurs (que és l'objectiu principal dels capítols 2.2 i 2.3). Hem considerat que d'aquesta manera facilitem la comprensió a un públic més ampli. Però en el capítol dedicat a l'anàlisi terminològica (1.2.2.), hem mantingut els textos en l'original grec i llatí perquè allò que interessa més en aquest capítol és, precisament, observar quins foren els mots i expressions que utilitzaren els autors grecs i llatins per a referir-se a l'esclavatge o a situacions en què aquest apareixia. També s'ha mantingut el text llatí en algunes cites que tingueren una influència tan gran entre els primers humanistes que foren gairebé traduïdes del llatí a llengua vulgar, sense a penes canvis, com es pot observar al capítol 3.2. En tot cas, el lector que desconeix aquestes llengües podrà consultar les traduccions dels textos situades en notes al peu de pàgina o en referències a altres parts del llibre on es troba la traducció (ja que algunes cites es repeteixen en més d'una ocasió). En el cas del llatí, cal indicar que en el cos del text hem prioritzat l'ús de la grafia *v* per a representar el so consonàntic de la *u* intervocàlica, que apareix en el terme *servus*, i que es generalitzarà en els textos llatins a partir del segle XVI. No obstant, hem respectat l'ús original de la grafia *u* en el cas de les cites de textos llatins de l'època clàssica i els inicis de l'humanisme, quan encara no havia estat introduïda la distinció entre ambdues grafies per l'humanista francès Pierre de la Ramée (Petrus Ramus).¹¹

Pel que fa a les traduccions dels clàssics, hem procurat utilitzar les que existeixen en català recollides per l'Editorial Bernat Metge (totes elles es troben indicades en la primera secció "Fonts antigues" de la bibliografia final). En aquells casos en què no hem disposat de traducció catalana, o quan no estàvem d'acord amb la traducció disponible, hem realitzat la nostra pròpia traducció a partir del text original, després d'haver consultat les interpretacions realitzades per les traduccions realitzades al castellà, l'anglès o el francès. El nostre criteri de traducció ha sigut sempre que resultés el més literal possible, i al mateix temps, comprensible per al lector actual.

---

¹¹ Aquest ha sigut el criteri emprat per les edicions de textos clàssics de *Les Belles Lettres* i la Bernat Metge, que han sigut les més utilitzades en aquest treball. Les edicions de la Loeb, en canvi, han establert el criteri més modern de substituir la *u* intervocàlica per la grafia *v*.

En les fonts modernes, el criteri general ha sigut el de citar els textos en la llengua original, fins i tot, mantenint les particularitats lingüístiques i ortogràfiques de l'època en què van ser escrites (això inclou, en més d'un cas, formes d'escriure que actualment es consideren errònies). D'aquesta manera, resulta més fàcil comprovar els matisos de la terminologia de la dependència emprada en cada cas, cosa que constitueix un dels objectius principals d'aquest treball. Les úniques excepcions a aquest sistema de citació s'han produït quan no ens ha resultat possible trobar l'obra en l'idioma original. En aquests casos, hem fet servir l'edició a la qual hem tingut accés. Tant en un cas com en l'altre, les referències completes de les edicions utilitzades es troben en la secció de "Fonts modernes" de la bibliografia final.

Finalment, una advertència pel que fa al sistema de citació bibliogràfica. Com es podrà observar, aquí s'ha fet servir el sistema autor-data o americà, pel qual es cita el cognom de l'autor seguit de la data de l'obra utilitzada entre parèntesis. En aquest sistema de citació es pot utilitzar com a referència l'any de l'edició que s'ha fet servir, o bé l'any de l'edició original. En aquest treball, citem l'any en què es produí la primera edició de l'obra utilitzada, que és la que també es trobarà indicada en primer lloc en la bibliografia final. D'aquesta manera resulta possible ubicar cronològicament en tot moment les fonts utilitzades (tant primàries com secundàries) sense necessitat de consultar constantment la bibliografia final, la qual cosa hem considerat de gran utilitat degut al caràcter historiogràfic d'aquest treball. No obstant, quan l'edició que hem emprat és posterior a l'edició original (perquè es tracta d'una traducció o una reedició), hem indicat l'any de l'edició utilitzada al final de la cita que es troba en la bibliografia final (és important indicar això, perquè la pàgina indicada fa referència a la data més recent, que és sempre la de l'edició utilitzada). Cal tenir en compte que, degut als objectius d'aquest treball, no només resulta útil conèixer l'any de publicació de les fonts primàries (com Hume o Montesquieu), sinó també les fonts secundàries (com Finley o Vidal-Naquet), ja que aquestes últimes també han sigut realitzades a partir de les premisses historiogràfiques que predominaven en el seu temps.

Finalment, pel que fa al sistema de citació de les fonts clàssiques, hem seguit el que predomina en el món anglosaxó i que trobem resumit en les primeres pàgines de *The Oxford Classical Dictionary* (Hammond-Scullard, 1970; Hornblower-Spawforth, 2003). Aquest sistema presenta l'avantatge de tenir caràcter universal. Existeixen, no obstant, algunes obres, com les d'Aristòtil, en què existeix doble numeració. En aquests casos, hem procurat reproduir els dos sistemes per facilitar la ubicació del fragment a qualsevol lector.